

УДК 37.032: 379.85

**КОМУНІКАТИВНІСТЬ ЯК ОДНА З УМОВ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА**

Петько Л.В.

Суспільна проблема: метою виховання на сучасному етапі стає виховання життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який би у своїй життєдіяльності керувався національно-громадянськими та вселюдськими цінностями. Вихованість особистості, насамперед,

проявляється в тому, як вона ставиться до інших людей, до своїх обов'язків, до праці та її результатів, до себе самої.

У багатьох випадках соціальна спрямованість, вміння і навички такої соціальної взаємодії з навколишніми людьми стимулюється в процесі розгортання спільної діяльності взагалі, та соціально-комунікативної в малих соціальних групах, зокрема.

Мала соціальна група в житті суспільства виступає соціальним організмом, в якому і через який реально існує феномен комунікативності, який ми розглядаємо як особливу якість людини, як продукт її соціально-психологічного розвитку і котра виявляється в сукупності відносин.

Експериментальні дані нашого дослідження занять туристсько-краєзнавчою роботою підтвердили нашу думку про те, що саме комунікативні мотиви є похідними продуктами із співвідношення суб'єктивних якісних утворень, тобто етичних якостей і конкретною умовою середовища. З розширенням сфер життєдіяльності турзагону росте і рівень соціально-комунікативної активності його членів. Тому рівні розвитку тургрупи можуть бути різними і залежать від ступеня єдності підлітків, від рівня соціально значущих цінностей, від ступеня продуктивності діяльності.

Зв'язки і єдність функцій індивідів в такій соціальній спільності, яка базується на єдності їх інтересів, відображається в єдності їх дій, прагнень і мети. Тому комунікативність – це сплав зовнішньої для особистості соціально організованої структури і внутрішніх спонук особи. Як основа соціальності, комунікативність проявляє себе в різного роду асоціаціях, має конкретний зміст в різні історичні періоди.

Ми виділяємо такі параметри, які характеризують цей феномен: форми стійкого зв'язку між членами соціальних груп; співвідношення загальної та часткової мети спільної діяльності; спосіб регуляції та управління груповою діяльністю; імперативно-ціннісні норми свідомості та рівень і характер розвитку особи як члена малої соціальної групи.

Хоча деякі дослідники [1, с. 15] визначають комунікативність двосторонньо: з одного боку - як соціальне явище, що надає собою тип соціальної взаємодії індивідів, що полягає у взаємній і різнобічній залежності індивідів в процесі їх спільної діяльності і визначаючого стійку спрямованість цієї діяльності на реалізацію соціально значущої мети, а з іншого - як особливий тип відносин, полягаючий в органічному взаємозв'язку, взаємообумовленості сучасного суспільства в цілому, і його громадян окремо, заснований на взаємній зацікавленості у обопільному прогресивному розвитку.

Німецький педагог Кірхьofer підкреслює, що комунікативність формується тоді, коли індивідуум і соціальна група долають суб'єктивне [2, с. 869]. Цієї точки зору дотримується ряд зарубіжних, вітчизняних та радянських вчених, підкреслюючи, що проблема діалектики комунікативності та індивідуальності багатоманітна [3; 4; 5; 6; 7], виділяючи у молоді тяжіння до комунікативності.

Нами представляється комунікативність як характеристика безпосереднього соціального зв'язку школярів в процесі спільної туристсько-краєзнавчої діяльності, що розглядається з точки зору характеру включення особи в спільність. Групову туристсько-краєзнавчу діяльність ми розглядаємо як найадекватнішу суспільній суті підлітка, що орієнтує його на групові, колективні форми саморегуляції, задаючої відповідні колективному духу критерії оцінки поведінки підлітків і діяльності туристського загону. У свою чергу, такий стиль поведінки стає універсальною формою соціального самовизначення особи і в даному випадку такі комунікативні відносини є гуманістичними відносинами.

Комунікативні відносини підлітків – це такі відносини, які утворюються в різних видах їх громадсько-корисної діяльності, процесі безпосереднього спілкування, реалізуючи потреби і мотиви з вираженою спрямованістю на малу соціальну групу.

В психологічній літературі [8, с. 103-104] спілкування розглядається в трьох таких аспектах: комунікативна діяльність; як умова здійснення будь-якої діяльності; як результат соціально задаваної діяльності.

Т.М. Мальковська відзначає, що спілкування впливає на мотиваційну сферу особи, на її ціннісні орієнтації, активізує самосвідомість, саморегулювання і самоконтроль [9, с. 25].

Ми пропонуємо таку структуру комунікативної діяльності: а) комунікативний потенціал (іманентні від народження задатки людини до спілкування із собі подібними); комунікативна компетентність (набутий досвід людини в процесі соціальної взаємодії); соціально-комунікативна активність (комунікативно-виконавча майстерність особистості).

Значне місце у сфері вільного часу належить спілкуванню, як особливої діяльності, яка є необхідною і загальною умовою розвитку особистості підлітка і суспільства. Переважання групових потреб і мотивів при встановленні відносин з членами туристсько-краєзнавчого загону має велике значення у формуванні особистості підлітка. Воно сприяє стимулюванню соціально-комунікативної спрямованості особи, яка властива тим підліткам, у котрих зміст громадсько-корисної діяльності визначається поєднанням суспільних і особистих інтересів і потреб, при переважанні останніх. Тому в процесі спілкування розвиваються комунікативні взаємостосунки, оскільки одним з основних суб'єктів виховної роботи, стимулювання соціально-комунікативних взаємостосунків і ціннісних орієнтацій є туристсько-краєзнавчий загін.

До найважливіших умов спільної діяльності туристсько-краєзнавчої групи, як основи комунікативних відносин, ми відносимо: а) взаємозалежність підлітків в колективній туристсько-краєзнавчій діяльності; б) їх взаємодія в процесі громадсько-корисної діяльності; в) взаємостосунки, які виникають між підлітками, як в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності, так і поза неї.

Основу стимулювання комунікативних відносин підлітків представляє процес отримання і накопичення знань про суть поняття „спілкування”. Суперечки, бесіди, диспути про суть спілкування, про помилкове і сучасне розуміння дружби, товариства допомагають виховувати в учнів правильну моральну оцінку явищ суспільного і особистого життя. Диспути на теми

„Я і загальна справа”, „Я і мій друг”, „Як треба товаришувати”, „Моє і наше” сприяють правильному формуванню уявлень у підлітків про соціально комунікативне.

Але соціально-комунікативне виховання включає не тільки накопичення знань про соціальність, комунікативність. В процесі туристсько-краєзнавчої діяльності відбувається стимулювання відносин взаємодопомоги, підтримки і товариської співпраці в різних видах громадсько-корисної діяльності, оскільки дуже часто одному просто не під силу виконати ту чи іншу справу і, йдучи в одній зв'язці під час походу, треба упевнено відчувати за спиною надійну руку товариша. Тому в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності виховна робота будується на закріпленні і підтримці суспільно значущих, групових потреб і мотивів, стимулюється орієнтація на думку і оцінку туристського загону, які відіграють у підлітків істотну роль у стимулюванні у них високого рівня соціально - комунікативної активності.

Оскільки взаємодія підлітків в процесі занять туризмом опосередкована спілкуванням і лише завдяки спілкуванню діти можуть вступати у взаємодію, то така взаємодія є діяльність, що розглядається в аспекті зовнішніх соціальних форм її здійснення, актуалізації соціального відношення.

На зміцнення комунікативності в певній мірі впливає і ступінь особистісного спілкування підлітків, який різний в окремих видах туристсько-краєзнавчої діяльності. Т.М. Мальковська відзначає, що як основний критерій спілкування виступає не вік, не стать, а взаєморозуміння, суть якого в емоційній схильності до віддзеркалення психіки іншої людини – процесу дуже вибіркового і індивідуального, привертаючого високий рівень культури спілкування [9, с. 124].

Комунікативність характеризується статечними відмінностями. В різних малих соціальних групах вона може знаходитися на різних рівнях, бути більш менш розвинутою. Це залежить як від об'єктивних так і суб'єктивних чинників. Виразом рівня комунікативності можуть служити добросовісне виконання громадських доручень, відповідальність за справи групи, ініціа-

тивність, дисциплінованість. Залежно від ступеня розвинутої комунікативності як способу діяльності і інтерсуб'єктивного зв'язку з малою соціальною групою, як принципом відносин між індивідами в спільності, ми виділяємо два рівні комунікативності, визначаючи перший тим, що її розвиток, як тип взаємозв'язку індивідів випереджає ступінь розвитку соціальності в спільності як принципу відносин між її членами. Другий рівень, більш високий, припускає відповідність розвитку комунікативності як способу діяльності і зв'язку між індивідами розвинутого принципу соціальності у відносинах між індивідами в даній спільності. Цей рівень характеризується широким самоврядуванням і соціально-комунікативною активністю членів соціальної групи, з їх груповими орієнтаціями і діями.

В нашому дослідженні ми виділяємо наступні рівні комунікативності школярів-підлітків: перший рівень – одночасна робота в малій соціальній групі, спрямована на досягнення загальної мети (тут виділяється факт присутності в малій соціальній групі); другий рівень – робота в парах (характеризується тим, що одна сторона виконує функції керівництва, а інша – підлегла); третій рівень – групова робота (саме в груповій роботі якнайповніше реалізуються основні зусилля комунікативності: усвідомлення загальної мети, доцільне розділення обов'язків, взаємозалежність і контроль); четвертий рівень – міжгрупова робота (вона виходить за рамки однієї малої соціальної групи і встановлює зв'язки залежності між групами, завдяки чому виникає нова мета – міжгрупова, де посилюється соціально-комунікативна спрямованість діяльності малих соціальних груп); п'ятий – фронтально-групова соціальна діяльність (одночасна участь в соціальній діяльності підлітків, в якій всі малі соціальні групи виступають як об'єднаний загін).

В загоні підлітків-туристів ми виділяємо дві основоположні структури організації туристсько-краєзнавчої групи і особистості підлітка. Це – туристсько-краєзнавча діяльність і сфера міжособових відносин.

Сутність механізму реалізації особистості як суб'єкта соціально-комунікативної активності полягає в створенні, в першу чергу, в малій

соціальної групі, можливості стимулювання соціально-комунікативної активності і в реалізації цієї активності через туристсько-краєзнавчу діяльність підлітків. Умови такої діяльності сприятливо впливають на розкриття важливих якостей підлітків, які виявляються в процесі громадсько-корисної діяльності, а також і в міжособистісній комунікації. Щоб стати дієвим чинником формування особистості підлітка, її соціального та духовного зростання, сфера міжособистісного спілкування в підлітковому туристсько-краєзнавчому загоні повинна бути різносторонньою і соціально спрямованою, сприяти зміцненню міжособистісних взаємозв'язків, а також достатньо значущою для кожного її члена.

Саме в підлітковому віці, на цьому етапі міжособистісного розвитку, різко зростає орієнтація підлітка на групу однолітків. В цей період чітко визначається загальна спрямованість особи, прагнення жити життям малої соціальної групи. Ми виділяємо наступні показники, які характеризують життя підлітків в малій соціальної групі (туристському загоні) в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності в його цілісності: форми зв'язку між членами малої соціальної групи; відносини загальних і приватних цілей в спільній соціальної діяльності; засоби регуляції, управління груповою діяльністю, імперативно-ціннісні форми свідомості; рівень і характер розвитку особистості підлітка.

В концепції соціальної групи, як колективу індивідів, які вступають у певні взаємодії і стимулюють соціальні відносини, усвідомлюючи свою приналежність до даної групи і вважаються її членами, академік А.В. Петровський [10] виділяє як істотну ознаку опосередкованість міжособистісних зв'язків у середині соціальної групи змістом спільної діяльності, де міра соціальної комунікативності в розвитку даної групи укладена в тому, наскільки гармонійні індивідуальні мотиви і оцінки спільної діяльності і наскільки ці оцінки реалізовані в практичній роботі. Тут не можна не погодитись з думкою професора Кірхьофера, що індивідуальність як якість розвитку індивідуума можлива тільки як засвоєне багатство взаємостосунків [2, с. 869].

В експериментальній роботі нами часто використовувався розбір ситуацій, якими багата туристсько-краєзнавча діяльність. Він є процесом, яким вмикає активність свідомості (споглядання), направленої на сприйняття ситуації (визначення її значення для суб'єкта), координуючий і контролюючий всю соціальну діяльність особистості підлітка. При розгляді ситуацій, як одного з основних чинників людської активності, ми мали на увазі „дану в широких просторових та часових межах дійсність, в яких розгортаються реальні і соціальні взаємостосунки людини [11, с.182]”.

Це дозволяло зробити відповідні висновки, певним чином дати характеристику підліткам, а також і їх самих. Зверталася увага на результати громадсько-корисної діяльності, на їх суспільну значущість. Це впливало на розвиток здатності оцінки як свого вчинку, так і однолітка, на уміння аналізувати свої дії, планування майбутньої громадсько-корисної роботи, вибору ідеалів. Розбір ситуацій є однією з передумов переходу підлітка від суб'єктивної мотивації до власне моральної мотивації, де провідним мотивом в туристсько-краєзнавчій діяльності ставали соціально групові мотиви.

Взаємозв'язок підлітків в системі соціально комунікативних відносин у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності породжує зростання сили громадської думки, що виявляється у взаємній вимогливості, під впливом якої у підлітків формується почуття відповідальності, на основі чого стимулюються соціальні риси особистості підлітка, зміцнюються комунікативні зв'язки. Під час туристсько-краєзнавчого походу єдиноначальність поступово поєднується з груповим рішенням всіх учасників, які знаходяться в безперервній взаємодії один з одним. Причому, соціально-комунікативна активність підлітків виявляється не тільки в їх вчинках, але і в груповому спостереженні, спогляданні, співпереживанні.

До важливих особливостей внутрішнього життя тургрупи ми відносимо самовизначення підлітка в групі, усвідомленість і цілеспрямованість діяльності, дійову групову емоційну ідентифікацію продуктивності діяльності тургрупи і

кожного його члена, самостійність, відповідальність, міжособове спілкування, етичну спрямованість, високу згуртованість.

Тургрупа може бути згуртована тільки на основі виконання нею суспільно значущих задач, на основі активної громадсько-корисної роботи. Класики марксизму довели в „Німецькій ідеології”, що „тільки в колективі індивід одержує засоби, що дають йому можливість всебічного розвитку своїх здібностей, і, отже, тільки в колективі можлива особиста свобода [12, с. 75]”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шахмуратов Р.Р. Формирование коллективистской ответственности как фактор укрепления трудовой дисциплины: Автореф. канд. ... философ. наук: 09.00.02 / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1985. – 25 с.
2. Wolter G. Information aus Wissenschaft und Praxis // Pädagogik. – Berlin, 1987. – № II. – S. 868 - 871
3. Киричук А.В. Общение в классном коллективе как объект педагогического управления: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Киевский гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. – Киев, 1974. – 58 с.
4. Киричук В.О. Психолого-педагогичні умови стимулювання соціально-комунікативної активності старшокласників: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 199 с.
5. Сокольников Ю.П. Диалектическое единство общего и особенного в воспитании социальной активности младших школьников // Формирование социально активной личности в условиях развитого социализма. – М., 1983. – С. 98-109
6. Linder W. Die Dialektik von Kollektivität und Individualität meistern // Pädagogik. – Berlin, 1983. – Heft II. – S. 869-873
7. Ставрев Св. Рулетка на живота (Към нова методология за специални описания и анализи) / Социологически проблеми. – София. 2002. – Книжка 1-2. – С. 226-240.
8. Психология современного подростка // Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.
9. Мальковская Т.Н. Воспитание социальной активности старших школьников: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Л., 1974. – 518 с.
10. Петровский А.В. Личность, деятельность, коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
11. Надирашвили Ш.А. Установка и деятельность. - Тбилиси: Мсцниереба, 1987.

361 с.

12. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Соч. – М.: Политиздат, 1955. – Т. 3. – С. 7-544

8. Психология современного подростка // Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

9. Мальковская Т.Н. Воспитание социальной активности старших школьников: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Л., 1974. – 518 с.

10. Петровский А.В. Личность, деятельность, коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

11. Надирашвили Ш.А. Установка и деятельность. - Тбилиси: Мсцниереба, 1987. – 361 с.

12. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Соч. – М.: Политиздат, 1955. – Т. 3. – С. 7-544.

АНОТАЦІЇ

В статті окреслюється розуміння комунікативності як однієї з моральних якостей особистості школярів шляхом залучення їх до туристсько-краєзнавчої роботи, проектування особистісного розвитку учня загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: комунікативність, туристсько-краєзнавча діяльність, соціально-комунікативна активність, підліток, взаємовідносини.

The article is discovered understanding of „communicative” of teenager’s personality in process of touristic activity in the educational process in the comprehensive school.

Key words: communicative, touristic activity, teenager, social - communicative activity, development of personality, relationship.